

Arheologija spolov, uredila Kelley Hays-Gilpin in David S. Whitley. ŠKUC-Vizibilija, Ljubljana 2000.

©Tatjana Greif

Pri založbi ŠKUC je v knjižni zbirki Vizibilija izšlo delo z naslovom *Arheologija spolov*. Gre za prevod poglavja *Sex, Gender and Archaeology* iz zbornika *Reader in Gender Archaeology*, urednikov Kelley Hays-Gilpin in Davida S. Whitleya, ki je leta 1998 izšel pri založbi Routledge (v zbirki *Routledge Readers in Archaeology: Reader in Archaeological Theory. Post-Processual and Cognitive Approaches*). Izvorni zbornik prinaša poleg novejših besedil tudi ponatis nekaterih temeljnih člankov s področja arheologije spolov iz 80. in začetka 90. let. V slovenskem prevodu, ki je delo Tatjane Greif, so izšle štiri razprave sodobne ameriške, britanske in kanadske arheološke teorije spolov: Margaret W. Conkey, Janet D. Spector, Roberte Gilchrist, Alison Wylie, Kelley Hays-Gilpin in Davida S. Whitleya. Prevod sodi med prve objave na področju arheologije spolov pri nas in je poskus sistematične uvedbe pomembnega – na zahodu že institucionaliziranega – segmenta teoretske misli v slovenski akademski prostor.

V uvodnem poglavju z naslovom *Vpeljava spolov v preteklost* je uredniška dvojica Kelley Hays-Gilpin in David S. Whitley načrtala osnovne podmene koncepta arheologije spolov. Izhajajoč iz dejstva o samoumevnosti *biološkega* in *družbenega* spola, ki se ločujeta na podlagi razvidnih, bioloških dejstev na eni ter značilnosti kulturnih vrednot, pripisanih na podlagi bioloških kategorij, na drugi strani, poudarita problem izrecno bipolarnе percepcije spolnih vlog v arheologiji.

Medtem ko se je večina akademskih disciplin že v 60. in 70. letih dvajsetega stoletja začela ubadati s pomenom kategorije spola v znanstveni interpretaciji ter posledicami spolnih stereotipov, predsodkov in predpostavk v znanosti, se je arheologija teh vprašanj zavedla v zgodnjih 80. letih. Vendar pa je ravno arheologija – kakor ugotavljata avtorja – na izvrstnem mestu, da odkriva vidike oddaljene zgodovine ter odnosov med biološkim in družbenim spolom. So spolne vloge, spolne identitete in vrednote, predpisane spolom, vselej iste ali se spreminjajo? So danes aktualne spolne vloge "naravne", so proizvod posebnih zgodovinskih in kulturnih procesov? So bile vloge in vrednote, pripisane moškim in ženskam, v preteklosti drugačne?

Vrzel med javnim interesom za spoznanji o življenju v preteklosti ter pomanjkanjem ustreznih arheoloških razlagalnih modelov je na svoj način zapolnila popularna kultura. Hays-Gilpin in Whitley opozarjata na razširjenost popačenih predstav o prednikih in življenju v prazgodovini, denimo v risanih filmih, v katerih *Fred Flintstone* in njegovi prazgodovinski tovariši poskakujejo skupaj z dinozavri, jamski moški pa za lase vlačijo ženske naokoli.

Ker večina zahodnih arheologov izhaja iz srednjega ali višjega razreda belih Evropejcev in Evroameričanov, so običajni pristopi prežeti s spolnimi vrednotami teh slojev, ne glede na to, ali jih uporabljajo moški ali ženske. Spol se dojema skozi binarno klasifikacijo, kjer je prvenstvena kategorija moškega spola. Aktivni posamezniki v predstavah o preteklosti so vedno moški. Zlasti prazgodovinska arheologija se je posluževala na videz nevprašljivih metod, po katerih so bili (in so še) različni artefakti, orodja, orožje ali deli noše, najdeni ob spolno identificiranih skeletih, kategorično pripisani določnemu spolu. Pri tem so arheologi ideološki sistem spolnih vlog zvesto prenašali iz sedanjosti v preteklost, interpretacija arheoloških podatkov torej pogosto temelji na nepodprtih domnevah in golih predvidevanjih o spolnih vlogah. Do danes se zahodna arheologija že dodobra zaveda ideološke obremenjenosti interpretativnih modelov in predstav, kot je na primer tista o kamenodobnem paru moškega-lovca in ženske-nabiralke.

V nadaljevanju avtorja na kratko osvetlita zgodovinski razvoj arheologije spolov, od danes že klasičnega članka Margaret W. Conkey in Janet Spector *Arheologija in študije spolov* iz leta 1984, do širokega diapazona zdaj aktualnih raziskovalnih trendov, ki v ospredje postavljajo raso, etnijo, razred, spol, spolno usmerjenost itd., ko se raziskuje vloga starosti, reproduktivnega statusa, poklica in drugih faktorjev pri konstrukciji spolnih kategorij, pogosto se upošteva več kot dve kategoriji spolov, objavljajo se arheološke študije otrok, podob moškosti itd. Skratka, teorija spolov, feministična teorija, *queer* teorija in drugi pristopi lahko arheologiji ponudijo veliko. Avtorja hkrati kritično ugotavljata, da so se kljub

obetavnemu začetku v ZDA raziskave spolov hitreje in temeljiteje nadaljevale v Veliki Britaniji in Skandinaviji.

Ameriški raziskovalki Margaret W. Conkey in Janet D. Spector sta v razpravi *Arheologija in študije spolov* omogočili vpogled v arheološko konstrukcijo spolov in ovrednotili vlogo arheologije pri utemeljevanju sodobne ideologije spolov. Gre za pionirski prispevek, ki je pomenil preboj arheologije spolov – prvič je izšel leta 1984 v *Archaeological Method and Theory* – v polje raziskovalnega in teoretskega diskurza. Avtorici ugotavljata, da arheologija in druge tradicionalne vede pri vprašanju spolov niso niti objektivne niti vključevalne, bistven problem pa je pomanjkljiv okvir za raziskave spolov. Ker so naše intelektualne tradicije v zvezi s spolno ureditvijo zgrajene na temeljni konceptualni napaki, je razvoj teorij, ki vključujejo spol, po njenem mnenju radikalno početje.

Pomanjkanje metodološkega in teoretskega ogrodja za ustrezne raziskave še ne pomeni, da so arheologi o spolih in spolnih vlogah molčali; pač pa so se posluževali domnev in približkov. Zato avtorici skušata predvsem kritično oceniti sporočila o spolih, ki jih arheologi prenašajo v svojem delu, ter obravnavati nekatere primere novejšje feministične literature o spolih. V poglavju *Feministična kritika arheologije* obravnavata primere androcentrizma v sociokulturni antropologiji in arheologiji; če so arheologi praviloma sila previdni s poenostavljenimi etnografskimi analogijami, pa to ne velja za vprašanje spolov. Univerzalne podobe spolne dihotomije dosledno postavljajo moškega v aktivno, žensko pa v pasivno vlogo. Spol, rasa, nacionalnost in razred raziskovalca pogosto odražajo dominantne perspektive in lahko vplivajo na izbor raziskovalnih problemov in postavljanje poudarkov. Neredko so na delu predpostavke o kontinuiteti spolne ureditve od zgodnjih hominidov naprej. Avtorici ugotavljata, da je arheološka “nevidnost” žensk posledica varljive objektivnosti in spolne paradigme, ki je odraz “posedanjanja” – aplikacije sodobnih vzorcev v razlage preteklih obdobj. Nadaljujeta z izborom del, ki ilustrirajo problem androcentrizma, kot najočitnejši primer pa izpostavljata sporne rekonstrukcije življenja

hominidov ter model “moški-lovec”, ki sta ga v 60. letih postavila Sherwood Washburn in C. S. Lancaster. Čeprav so njune naslednice, na primer Adrienne Zihlman in Nancy Tanner, predstavile verodostojna nasprotna dognanja, se je model “moški-lovec” vztrajno obdržal vse do danes.

Conkey in Spector predstavita analizo petih pogosto citiranih arheoloških študij, avtorjev Howarda Wintersa, Jamesa Hilla, Williama Longacreja, Jamesa Deetza (objavljene v Binfordovem zborniku *New Perspectives in Archaeology*, 1968) ter etnoarheološko študijo Johna Yellena iz leta 1977, s pomočjo katerih ugotavljata splošne vzorce androcentrizma in pokažeta, kako arheološke razlage spolne ureditve trpijo zaradi resne interpretativne pristranskosti. Nadalje v poglavju *K arheološkemu pristopu k študiju spolov* sprva orišeta širše polje študija spolov in pojasnita določene pojme, kot so spolna vloga, spolna identiteta, spolna ideologija, itd., izpostavita spol kot kompleksen pomenski sistem ter se preko ovrednotenja vloge feministične antropologije posvetita še vlogi arheološke vede pri izgradnji kritične teorije spolov. Tu poudarita nujnost rekonceptualizacije in restrukturacije vprašanja spolne dinamike in spolne ureditve ter drugih sociokulturnih pojavov. Kot primer postavljata analitično ogrodje, ki ga je razvila Spector; njen model t.i. *opravilne diferenciacije* se osredotoča na materialne pokazatelje spolne ureditve in predstavlja primerno ogrodje za različne oblike raziskav spolnega vedenja v njegovi socialni, časovni, prostorski ali materialni dimenziji.

Sledi nekoliko krajši prispevek britanske arheologinje Roberte Gilchrist z naslovom *Arheologija žensk? Politični feminizem, teorija spolov in historični revizionizem* – leta 1991 je bil objavljen v *Antiquity* – v katerem raztolmači razmerje med feminizmom in študijami spolov ter političnimi in znanstvenimi cilji. Že na začetku opozarja na poskuse diskreditacije arheologije spolov, ki so ji prilepili porogljivo oznako “ženskih izkopavalskih krožkov”, in dejstvo, da je razvoj različnih arheoloških debat okrog feminizma in spolov privedel do vsebinske zmešnjave; Gilchrist zato obravnava tri ločena področja.

Prvo je politični feminizem; medtem ko je žensko gibanje prispevalo k dvigu zavesti o statusu žensk v arheoloških poklicih, je feministična teorija prispevala k razvoju akademske vidnosti. Gilchirst ugotavlja, da feministično arheologijo določa njena politična motivacija po prepoznavanju patriarhalnega ustroja družbe, kar vključuje tudi vprašanje izgradnje teorije, področje izobraževanja in zaposlovanja. Zanimivo je področje neenake zastopanosti žensk v arheološkem managementu in pri zaposlovanju nasploh. Na osnovi statističnih podatkov iz Velike Britanije, ZDA, Nemčije, Avstralije in Norveške govori Joan Gero o t.i. "arheološkem gospodinjstvu", s čimer duhovito označi feminizacijo določenih vrst dela v arheološki stroki. Po različnih ugotovitvah je manj verjetno, da bodo ženske-arheologinje, kljub temu, da imajo enake ali celo boljše akademske kvalifikacije kot njihovi kolegi, zasedle vodilne položaje in poklicno napredovale. Avtorica pravi, da je teoretska arheologija spolov vse od zgodnjih poskusov odkrivanja strukturalnega seksizma, npr. kvazi nevtralne uporabe termina "človek/človeštvo", pa do danes, pripomogla k večji samokritiki discipline ter zatrjuje, da kljub politični motiviranosti feministična arheologija spolov ne zagovarja relativizma.

Gilchrist obravnava tudi negativne posledice spolnih stereotipov v arheološki edukativni in didaktični literaturi. Z uniformnimi podobami moškosti in ženskosti natrana preteklost je prisotna do te mere, da je vzpodbudila celo ugovore učiteljev in kurikularnih komisij.

V poglavju o teoriji spolov obravnava vprašanje spolov kot proučevanje družbene konstrukcije "moškosti" in "ženskosti", torej družbeno vrednotenje bioloških razlik med spoloma. Opozarja na nevarnosti procesualističnih študij artefaktnih vzorcev, ki uporabljajo ekskluzivne pomene "moških" in "ženskih" označevalcev in izrecno spolno delitev dela. Prav tako kritizira tiste feministične pristope, ki v ospredje postavljajo togo teorijo spolov, po kateri je sodobna spolna paradigma razumljena kot "naravna", ter strukturalizem, ki spol dojema kot skupek binarnih nasprotij, pa tudi kvantitativne študije. Po njenem mnenju naj bi bil spol manj problem metodologije in bolj socialne teorije.

V zaključnem poglavju se avtorica posveti še historičnemu revizionizmu in potrebi po kritični historiografiji arheologije, vendar dodaja, da premik pozornosti k starinoslovkam 19. stoletja, kot zgolj navdihu bodočih generacij, ne zadostuje. Ne pozabi opozoriti tudi na pojav alternativnih arheologij, ki z nekritično revizijo zgodovine sledijo svojim misijonarskim ciljem.

Obširnejša je leta 1992 v *American Antiquity* objavljena razprava vodilne kanadske filozofinje arheologije, Alison Wylie, ki pod naslovom *Soodvisnost med omejenostjo virov in političnimi interesi: Novejše arheološke raziskave spolov* povzema zgodovino in filozofijo arheologije spolov. Izhaja iz stališča, da kritična feministična perspektiva lahko zelo poveča konceptualno integriteto in empirično ustreznost arheoloških znanstvenih trditev. Ključno pri tem je po njenem mnenju odpiranje vprašanja omejenosti dokazov.

V poglavju z naslovom *Zakaj zdaj? Zakaj sploh?* razmišlja o vzrokih za pozno vključevanje feminističnih perspektiv v arheologijo ter o vzrokih za tozadevno nelagodje in zadržke. Zavezanost procesualni arheologiji je odvrnila pozornost od spolne dinamike, ki naj bi bila – kot je menil Lewis Binford – znanstveno nedostopna. Tudi postprocesualizem za raziskave spolov ni storil veliko, pač pa je ostal neomahljivo androcentričen. Wylie zato sodi, da so osrednjo vlogo pri ukvarjanju s spolom odigrali zunanji - socialni in politični faktorji. Zavezanost političnemu feminizmu kot takemu je vodila v preizpraševanje domnev o spolih v arheologiji. Arheologija spolov se je tako znašla ujeta med pozitivizem in hiperrelativizem. V epistemološkem prehodu skozi živahne razprave o tem, kako poteka ne le odkrivanje, temveč tudi konstrukcija dejstev v kontekstu arheologije, se avtorica posebej dotakne radikalnega antiobjektivističnega aspekta Shanksa in Tilleya kot protiuteži "vere" v dejstva. Znotraj tega so bile feministične pobude za raziskave spolov, ki so dvomile v "samo-očiščevalne" sposobnosti znanstvenih metod, umeščene v konstruktivistično okrilje. Oba ekstrema pa krepita dvom, na katerem je možno tudi graditi; podobno kot v postpozitivistični filozofiji znanosti ali v zgodovini, se tudi v

arheologiji spolov zastavlja vprašanje, kako zasnovati raziskave, da bi lahko nepristransko uvideli, da je znanje konstruirano in omejeno s pogoji, na katere nimamo vpliva. Tu se razprava stika z antiprocesualizmom. Skupaj z Triggerjem se sprašuje, ali se bo razumevanje človeškega vedenja sploh kdaj osvobodilo raziskovanja interesov, predsodkov in stereotipov.

V poglavju *S spoli opremljena arheologija* je Wylie predstavila nekaj novejših izsledkov arheoloških raziskav spolov, ki so razkrile androcentrične težnje; zgovoren primer je raziskava Patty Watson in Mary Kennedy o razlagah pojava kmetijstva na vhodu ZDA. Ugotovili sta, da je v arheoloških razlagah procesa domestifikacije v celoti zanikan človeški prispevek, kadar gre za možnost, da so ga prispevale ženske. Vselej ko se pojavita inovacija ali odkritje, je to nezdružljivo s kompetentnostjo žensk. Med drugim je zanimiv tudi primer razstave *Umetnost Lepenskega vira*, ki je bila leta 1986 na ogled v Southamptonu, za katero je Russell Handsman razločno ugotovil, da "ustvarja in ščiti hierarhične odnose med moškimi in ženskami znotraj in zunaj discipline".

V poglavju *Omejenost dokazov* znova prehaja na že v izhodišču odprt problem omejitvev, ki jih prinašajo različne vrste dokazov. Kot pravi avtorica, arheološki podatek ne more biti obravnavan kot danost, kot stabilna osnova, čeprav obenem tudi ni neskončno raztegljiv. Potreben je predvsem razmislek o tem, kako, na kakšen način se ta podatek obteži z interpretacijo, v smislu podpiranja in zavračanja znanstvenih izpeljav. Analoški sklep, ki je običajno osnova za pripisovanje dokaznih značilnosti arheološkemu podatku, je na različne načine omejen. Glede na celoten kontinuum sklepov, od zaprtih krogov preko analoških in drugih oblik razširjenih sklepov, do deduktivističnih naturalističnih sklepov itd. Avtorica predlaga, da vprašanje epistemološke drže zastavimo lokalno, v luči vrste specifičnega predmeta in razpoložljivih virov.

Če arheologijo označuje "paradigma zamujanja", kakor je že v začetku 70. let ugotovil Mark Leone, potem tudi *arheologija spolov* ni izjema. V sociokulturni

antropologiji, zgodovini, umetnostni zgodovini in drugod se je feministična kritika lotila ideologije spolov kar dve desetletji prej, preden je ta vstopila v občestvo arheologije. Povod je bil enak: bodisi manko razlag bodisi pristranska razlaga spolov. *Joan Gero*, ena od pobudnic arheologije spolov, je izpostavila dve osnovni nalogi; prva je ovrednotenje standardnih modelov, ki reflektirajo dominantno politično ideologijo sodobnosti, v kateri so določene družbene skupine sistematično marginalizirane, druga pa pokazati, kako se ti modeli uporabljajo pri izključevanju obravnave spolnih pomenov v preteklosti. Končni cilj, kot pravi *Roberta Gilchrist*, pa je premik od poimenovanja spolnih razlik k njihovi analizi in razčlembi, hkrati pa dodaja. Če naša veda ne bo obravnavala vprašanj žensk v preteklosti, ga bodo druge. Rekli bi, da gre za začaran krog: arheološke razlage vloge spolov v preteklosti temeljijo na sodobnih nazorih o vlogi spolov, sodobne vloge spolov pa se spet legitimirajo z razlagami spolov v daljnji preteklosti.

Tradicionalna arheološka interpretacija ni nevtralna, temveč deluje s pozicije zapostavljanja deprivilegiranih družbenih skupin, na primer žensk, zlasti z zanikanjem njihove aktivne vloge v prazgodovinskih in zgodovinskih obdobjih. Analize ostankov človekovih dejavnosti iz najrazličnejših arheoloških kontekstov ter iz njih izhajajoče interpretacije kulture in načina življenja so v tesni zvezi z biološko definicijo spola, zanemarjajoč zapleteno razsežnost družbene pogojenosti spolnih sistemov. Kritika arheološkega diskurza o kulturnih zakonitostih, delitvi dela, vzvodih moči, ideologiji, družbenih razmerjih itd. je konstruktivna dimenzija arheološke teorije. Ker *spol* ni preprosto dan, temveč je oblikovan v določenih historičnih kontekstih, je uporaba spola kot eksplicitne konceptualne in analitične kategorije v arheološki vedi ne le znanstveno korektno in objektivno, temveč neobhodno. Spoznanje, da spol ni univerzalna kategorija, spodbija vsakršno poenostavljeno razlago spolov v preteklosti.

Naj ta kratek zapis k prevodu *Arheologije spolov* zaokrožim z ugotovitvijo, ki sta jo "ob zori" arheologije spolov zapisali Conkey in Spector, da je "arheološka

stroka še vedno daleč od tega, da bi bili sposobni smelo interpretirati arheološki zapis v smislu spolov". Čeprav bi jima še vedno lahko v celoti pritrdili, morda vendarle ne bi bilo odveč tudi v slovenskem znanstvenem domu okusiti sadove skoraj dveh desetletij trajajočih zahodnih raziskav na področju arheološke teorije spolov in razmisliti o odgovornejšem, bolj verodostojnem in manj pristranskem nauku o preteklosti.
